

KONSTRUKTIVIZMUS A PSZICHOLÓGIÁBAN

A kognitív megközelítés mintegy négy évtizede került előtérbe a pszichológiában, s mára az akadémikus pszichológia jórészt kognitív pszichológia. Az elmúlt években azonban egyre több olyan munka látott napvilágot, amely a pszichológiát egységesítő metaforaként a számítógép helyett a narratívumot és/vagy a diszkurzust használja. Valamennyi szociális konstruktivista állásponttól közelíti meg tárgyát. Ez az írás a pszichológián belül kialakult újabb keletű *szociális konstruktivista* elképzeléseket mutatja be, jellemzi és példázza.

A konstruktivizmusnak a pszichológián belül is számos változata van – miként a kognitív pszichológia úgynevezett főáramának is –,² de legalább egy dologban mind megegyezik: a tudományos pszichológia alapvető egységét nem az individuumban, hanem a szociális, a társas, a társadalmi szférában helyezik el.³ Eszerint mindaz, amit hagyományosan lelkinek, pszichológiainak, mentálisnak szokás tekinteni, a társas szférán belül működik, vagyis a *szociális konstruál*. A pszichológiai magyarázat nyelvének megfogalmazva: „Az inherensen társas pszichológiai magyarázatok a személyek által felismert és elfoga-

BODOR PÉTER

„A jövő társadalma sokkal inkább a nyelv elemi részeinek pragmatikáját, s nem annyira egy newtoniánus antropológiát [...] helyez előtérbe” – Lyotard¹

dott elrendezésekre, konvenciókra vagy megegyezésekre hivatkozó magyarázatként definiálhatók. Az individuális pszichológiai magyarázat viszont olyan pszichológiai állapotokra vagy attitűdökre hivatkozik, melyekben az elrendezések, konvenciók vagy megegyezések felismerése vagy elfogadása semmiféle szerepet nem játszik...⁴

A SZOCIÁLIS KONSTRUKTIVIZMUS DISZKURZÍV ÉS NARRATÍV MEGKÖZELÍTÉSEI

A szociális konstruktivisták különbözőképp válszolnak arra a kérdésre, miként ragadható meg annak a „társas szférának” a természete, amelyben a pszichológiai jelenségeket elhelyezik. Egyesek közülük szociális konstruktivisták a kifejezés „erős” értelmében – amennyiben a vonatkozó címke részét képezi öndefiníciójuknak. Ezek jobbra a közvetlen diszkurzív gyakorlatokra vagy a narratív minták szerveződésére összpontosítanak. Következésképp a diszkurzív pszichológiát és a narratív pszichológiát tekinthetjük a szociális konstruktivizmus két fő válfajának. Az alkalmanként kitörő viták ellenére nincs világos határvonal a szociális konstruktivizmus narrativista és diszkurzivista változatai közt. Néhány további, a szociális konstruktivizmus szempontjából releváns pszichológiai megközelítést (szociokulturális pszichológia, a szociális reprezentációk elmélete, dialogikus pszichológia) később tárgyalok majd. Ezek közeli rokonságban állnak ugyan az önmagukat szociális konstruktivistának valló felfogásokkal, de inkább csak a kifejezés „gyenge” értelmében „szociális konstruktivisták”, minthogy az említett terminus és az általa jelölt viszonyulás elméleti kifejtése nem játszik domináns szerepet önmeghatározásukban.

A *diszkurzív folyamat* koncentrálo pszichológusokra⁵ elsősorban Austin, Ryle és Wittgenstein mindennapi nyelvfilozófiája, az etnometodológia, a párbeszédelemzés és a diszkurzuselemzés volt hatással. Az egyik fő elméletalkotó, Rom Harré szerint a „pszichológia annak vizsgálata [...], hogy az aktív, készségekkel rendelkező emberi lények a különféle szimbolikus rendszereket hogyan használják különféle feladataik elvégzésére és terveik végrehajtására – legyenek eközben akár egyedül, akár mások társa-

1 ■ Jean-François Lyotard: A posztmodern állapot. In: Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. Összeáll. Bujalos István. Századvég, Bp., 1993. 7–146. old.; az idézet: 8. old.

2 ■ Kurt Danziger: The Varieties of Social Construction. *Theory & Psychology*, 7 (1997) 399–417. old.

3 ■ Az angol *social* terminus magyarítása látszólag csupán felszínes fordítási probléma, mondjuk, a társas, a társadalmi és szociális címkék közti választás kérdése. Közlebből szemügyre véve azonban kiderül, hogy a vonatkozó címkék aktuális használatát egy sor szomszédos diszciplína fogalomhasználatának története, tematikájának változásai és aktuális elfogultságai befolyásolják. Ezt ékesen tanúsítják a *Kollektív, társas, társadalmi* című kötet (Szerk. Kónya Anikó, Király Ildikó, Bodor Péter, Pléh Csaba. Akadémiai, Bp., 1999.) antropológus, pszichológus, teológus és szociológus szerzők által írott tanulmányai, melyek részben Halbwachs munkáinak megtárgyalása ürügyén éppen ezt a problémát elemzik és példázzák. Az alábbiakban a társas és a szociális terminusokat viszonylag jelöletlen terminusokként, egymás szinonimáiként használom, míg a társadalmi lehetőleg kerülöm, s csak ott alkalmazom, ahol valamiféle egészes struktúra potenciálisan megidézhető. Ez a használati mód persze vitatható; lásd Somlai Péternek az említett kötetben olvasható *Társ a dalom* című írását, 7–15. old.

4 ■ John D. Greenwood: *Realism, Identity and Emotion. Reclaiming Social Psychology*. SAGE, London, 1994. 91. old.

5 ■ Vö. Derek Edwards, Jonathan Potter: *Discursive Psychology*. SAGE, London, 1992.; Rom Harré, Grant Gillett: *The Discursive Mind*. SAGE, London, 1994.

ságában.⁶ Ezen általános diszkurzivista keretben azok a pszichológiai jelenségek, amelyeket különben a gondolkodás, emlékezés vagy az érzelmek körébe szokás sorolni, „mint a diszkurzus tulajdonságai kerülnek értelmezésre, mely diszkurzus lehet akár nyilvános, akár privát”.⁷ Hogy milyen értelemben beszél itt diszkurzusról, azt Harré a következőképp világítja meg: „A»diszkurzus« szót [...] meglehetősen tág értelemben használom. A gondolatok és érvek szóbeli megjelenítésének szokásos jelentésénél szélesebb értelemben használom, hogy mindazokat a cselekvéseket alkalmas szóval jelöljem, melyek intencionálisak, azaz önmagukon túlmutató eszközöket vesznek igénybe, s melyek normatív módon korlátozottak, azaz a helyesség és helytelenség mércéinek alárendelődnek. Amennyiben a kifejezés használatát ily módon tágitjuk ki, a nyelvhasználat csak egy a számos diszkurzív képességünk közül.”⁸

Ennek alapján pedig a diszkurzív folyamat valamilyen „jelrendszert – például a mindennapi nyelvet – felhasználó intencionális aktusok strukturált sora, melyet elvben közösen hozunk létre. Nem léteznek egyénileg végrehajtott intencionális aktusok. Mindet közösen hozzuk létre.”⁹ Ily módon az emlékezés, a szándékosság vagy az érzelmek, csakúgy, mint számos más pszichológiai jelenség, diszkurzív folyamatként tanulmányozandó. Hogy ez mit jelent, azt az érzelmek diszkurzív pszichológiai elemzése kapcsán szemléltetem.¹⁰

Harré az érzelmek elemzésének két szintjét különíti el.¹¹ Az egyes helyi kultúrák szintjén az érzelmetanok vizsgálatára tesz javaslatot, amelyek konceptuális, antropológiai és történeti elemzésnek vehetők alá. Ez az elemzési szint nagyjából a saussure-i nyelvészetből ismert *nyelv* (langue) megfelelője. A tényleges magatartás szintjén ugyanakkor Harré az *érzelemnyilvánításokat* (display), illetve az *érzéseket* (feeling) – mint amilyen például egy dühös arckifejezés, illetve a fortyogó düh átélése – diszkurzív aktusoknak tekinti, s jelentésteli hozzájárulásként értelmezi az éppen folyamatban lévő epizódhoz. Az érzelmek elemzésének ez a második szintje a *beszédnek* (parole) feleltethető meg.

A kultúrák, azaz a nyelv (langue) szintjén helyezkednek el az *érzelmetanok* (emotionologies).¹² Ez a kifejezés egy-egy kultúra vagy társadalom bizonyos ideig fennálló kollektív érzelmi sztenderdjeit, az érzelmeknek az adott kultúrára jellemző, nagyjából implicit elméletét jelöli, amely meghatározza mind az érzelemiszavak használatát, mind pedig az érzelmelejelítések helyi rendszereit.

Egyik tanulmányában Carol Z. Stearns például az angol nyelvbe ágyazódó érzelmetan XVI–XVIII. századi változását vizsgálta.¹³ A korszakban keletkezett naplók pszichohistóriai elemzése alapján megállapítja, hogy ebben az időszakban az angol érzelmi terminusok jelentése alapvetően megváltozott. A kezdetén az érzelem (emotion) általános terminust elvéve sem használták valamilyen érzésre (feeling), egy érzelem

tudatos élményére. Ugyanez elmondható az olyan érzelem-terminusokról is, mint amilyen például a düh (anger). „A tizenhetedik század vége előtt a legtöbb naplóírónak gondot okozott, hogy magára úgy gondoljon, mint aki dühös. Mi több, sok naplóírónak még az is gondot okozott, hogy úgy gondoljon magára, mint akinek egyáltalában megnevezhető érzelmei vannak, és feljegyzéseiknek csupán annyi haszna van számunkra, hogy tudatosítja bennünk azt, hogy sokan nem érdeklődtek saját belső életük iránt.”¹⁴

A dühös viselkedés mint nyilvános magatartási minta persze ebben az időszakban is jelen volt a fizikai és szimbolikus harc különféle formáiban, az ütlegetésben és a veszekedésben. Mint dühézés azonban gyakorlatilag hiányzott. Ezt követően azután a XVII. század végére „egyre több naplóíró irt úgy, mint aki érzéseinek tudatában van, és ebből a tudatosságból alakult ki az a meggyőződés (sense), hogy a viselkedés kontrollálható. [...] A tizenkilencedik

6 ■ Rom Harré: *Érzelem és emlékezet*. A második kognitív forradalom. *Replika*, 25. 1997. 143. old.

7 ■ Harré, Gillett: *i. m.* 27. old.

8 ■ Harré: *Érzelem... i. m.* 142. old.

9 ■ *Uo.* 143. old.

10 ■ Az emlékezés diszkurzív szempontú elemzéséhez: David Middleton, Derek Edwards (eds.): *Collective Remembering*. SAGE, London, 1990. A téma magyar szakirodalmából Kónya Anikó kutatásai érdemelnek figyelmet, pl.: A személyes emlékek társas természete. In: *Kollektív, társas, társadalmi... i. m.* 149–163. old. A diszkurzív szemlélet emlékezőfelfogását szóbeliséghez kapcsolja jelen szerző A szóbeliség visszavétele c. dolgozata: *Világosság*, 1997. 2. szám, 59–68. old. Az érzelmek empirikus vizsgálatához: Bodor Péter: *Alkamazott Wittgenstein*. *Világosság*, 2002. 1. szám, 58–76. old.

11 ■ Rom Harré: Towards an emotionology of local moral orders. *Common Knowledge*, 2 (1993) 3. szám, 12–24. old.

12 ■ C. Z. Stearns, P. N. Stearns: Introduction. In: C. Z. Stearns, P. N. Stearns (eds.): *Emotions and Social Change. Toward a New Psychohistory*. Holmes and Meier, New York, 1988. 1–23. old. Kövecses Zoltán az „emocionológia” terminus mellett döntött: Harré „emocionológiája” és a kognitív nyelvészet érzelemfelfogása. *Replika*, 25. 1997. 163–177. old.

13 ■ Carol Z. Stearns: „Lord help me walk humbly”. Anger and Sadness in England and America, 1570–1750. In: Stearns, Stearns (eds.): *i. m.* 39–69. old.

14 ■ *Uo.* 41. old.

15 ■ *Uo.* 44. old.

16 ■ Harré: *Towards an emotionology... i. m.* 13. old.

17 ■ *Uo.* Orthmayr elemzése szerint Davidson érzelemfelfogása bizonyos mértékig párhuzamos Harré elképzelésével, ám fontos különbségek is kimutathatók köztük. Orthmayr Imre: Rom Harré diszkurzív pszichológiája. *Replika*, 25. 1997. 153–163. old.

18 ■ Harré: *Towards an emotionology... i. m.* 14. old.

19 ■ *Uo.*

20 ■ *Uo.*

21 ■ Theodore R. Sarbin (ed.): *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. Praeger, New York, 1986.; Jerome Bruner: *Acts of Meaning*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1990.

22 ■ Theodore R. Sarbin: The Narrative as a Root Metaphor for Psychology. In: Sarbin (ed.): *i. m.* 3–21. old.

23 ■ Stephen C. Pepper: *World Hypotheses*. University of California Press, 1942/1974. Ehhez lásd még Gyáni Gábor munkáját, aki White-ről írott dolgozatában ugyancsak kitér Pepper World Hypothesis-ére: *Történelem: tény vagy fikció*. *BUKSZ*, 1999. Ősz, 273–284. old.

24 ■ Pepper: *i. m.* 91. old.

25 ■ *Uo.*

26 ■ *Uo.* 331. old.

századra [...] egy korábban sosem létezett új stílus vált meghatározóvá.”¹⁵ Stearns részletesen dokumentálta, hogy a „düh” jelentése hogyan terjedt ki a magatartási mintákból kiindulva, míg szert tett egy befelé irányuló, testies érzés értelmére is. Tanulságos, hogy ez a folyamat együtt járt az érzelmi viselkedés kontrollálására irányuló igény kialakulásával.

Az érzelmek, a fentieken túl, a közvetlen gyakorlat, a tényleges magatartás szintjén ugyancsak tanulmányozásra érdemesek a diszkurzív kereten belül. A „beszéd” szintjén az érzelmek Harré szerint egy-egy fokozatosan kibomló epizódon belüli társasan intelligibilis aktusoknak tekinthetők.

Az érzelmek hagyományos pszichológiai felfogásával szemben a diszkurzivista értelmezésben sem az érzések vagy testies érzések, sem a biológiailag adott érzelmenyilvánítások nem alkotnak arkhimédészi pontot. Ugyanis, mint Harré emlékeztet rá, „nem minden testies érzés vagy megnyilvánítás érzelem, illetve kapcsolódik érzelmehez”.¹⁶ Ha például valaki összevonna szemöldökét valamire rábámul, az annak megnyilvánulása, hogy problémával találta szembe magát, nem pedig érzelmről tesz tanúbizonyságot. De például azokat a komplex testies érzéseket sem tekintik érzelminek semmilyen ismert kultúrában, amelyek akkor támadnak az emberben, ha szükségét kell elvégeznie. Tehát, érvel Harré, „az érzések és a megnyilvánulások akkor kapcsolódnak érzelmekhez, illetve akkor tekinthetők érzelminek, ha ítéleteket testesítenek meg. Ilyenkor rendszerint – bár nem minden esetben – egyben társas aktusokat is megvalósítanak.”¹⁷

A dühét vagy ingerültségét megnyilvánító ember például azt az ítéletet fejezi ki, hogy valaki másnak a tette kétségbe vonta vagy sértette az ő jogait és méltóságát. A düh vagy az ingerültség kinyilvánítása tehát a másik személy cselekvésének erkölcsi minőségéről szóló *ítéleten* alapul. A megnyilvánulás egyben tiltakozás is, az elkövető személy ellen. Ily módon „az érzelmi megnyilvánulás diszkurzív jelenségnek értendő, egy ítélet kifejezésének és egy társas aktus megtételének.”¹⁸ Az érzelmeknek ez a felfogása lehetővé teszi társas-funkcionális értelmezésüket, arra keresve a választ, miféle ítéleteket fejeznek ki és milyen társas aktusokat valósítanak meg a különféle érzelmenyilvánítások. Az érzelmek nyílt megjelenítésén, az érzelmenyilvánításokon túl az érzelmi érzések is ítéletek – „ki nem fejezett vagy *sotto voce* ítéletek”¹⁹ – realizációinak tekintendők. Az érzelmek sajátos ítélettípusként történő felfogása áll Harré diszkurzív elemzéseinek középpontjában: „az érzéseknek és érzelmenyilvánításoknak, jöllehet ítéletek, nincsenek premisszái – az érzések és megnyilvánulások jellemző módon »elfognak« bennünket. Ezek az ítéletek, ellentétben a szillogizmus konklúziójával, ami más ítéleteken alapul, biológiai válaszokon és kulturális tréningen alapulnak. Am hozzájuk hasonlóan ellenállhatatlan jellegűek.”²⁰

A diszkurzív pszichológusokhoz sokban szorosan kapcsolódó konstruktivista szerzők a diszkurzus he-

lyett a szocialitás talán kevésbé tűnékeny összetevőire – mindenekelőtt a narratívumra és az annak megfeleltethető élettörténetre – hivatkoznak, amikor a társas szférára összpontosítják a pszichológiai érdeklődést.²¹ A narrativista szerzőkre Kenneth Burke dramatismusa, Hayden White történetírás-elmélete, a szimbolikus interakcionizmus, az antropológia, valamint a strukturalista és posztstrukturalista irodalom márok hatottak. Szempontjaik a diszkurzivistákéinál kevésbé kötődnek az éppen zajló interakcióhoz és közvetlen kontextusához. Elemzési egységnek a kulturálisan definiált kanonikus narratívákat tekintik.

A Theodore Sarbin szerkesztette *Narratív pszichológia* c. kötet az irányzat első rendszeres bemutatása. Sarbin a narratívát „gyökérmetaforának” (root metaphor) tartja.²² E fogalom Stephen Pepper metafizika-tipológiájából való – egy olyan munkából, melyre az utóbbi években alig hivatkoznak, ezért helyénvaló itt röviden ismertetni.²³

Pepper szerint a világhipotézisek olyan alapvető metafizikai doktrínák, amelyek keretet nyújtanak a világ eseményeinek megkonstruálásához. Minden egyes főbb világhipotézis mélyén egy-egy gyökérmetafora rejlik, amely „a világteóriákat generáló analógias módszer”²⁴ centrumát alkotja. „A módszer lényegében a következő: egy ember, ha meg kívánja érteni a világot, körültekint, s támpontokat keres. Rátalál a hétköznapi tények egy területére, és kipróbálja, vajon képes-e megérteni más területeket is ennek a fogalmaiban. Az eredeti terület tehát alapvető analógiává avagy gyökérmetaforává válik. Az illető a lehető legnagyobb alaposággal leírja az említett terület jellemzőit, ha tetszik, azonosítja struktúráját. A terület strukturális jellemzői így lesznek magyarázatai és leírásai alapvető fogalmaivá. Ezeket nevezük kategóriáknak. Tovább lépve, a tények minden újabb területét ezen kategóriák szerint tanulmányozza, függetlenül attól, érintették-e őket a korábbi kritikai reflexiók. Majd nekilát, hogy minden tényt ezen kategóriákkal értelmezzen.”²⁵

Pepper a formizmust (formism), a mechanizmust, a kontextualizmust (vagy, miként olykor nevezik, a pragmatizmust) és az organicizmust tartja „viszonylag adekvát” világhipotézisnek, melyek közül egyik sem formálhat jogot az elsődlegességre. Saját analitikus metafizikájának gyakorlati következményeit pedig „posztracionális eklektikának” minősítette.²⁶

Pepper elemzésére támaszkodva Sarbin amellett érvel, hogy a pszichológiai elméletek többsége a mechanizmus mint világhipotézis logikáját követi. Ennek gyökérmetaforája a gép. A „gép” metaforája persze különböző formákat ölthet, többféle módon érvényesülhet még a pszichológián belül is. Az egyik nevezetes gépmetafora a pszichoanalízis „hidraulikus gépe” a korai, a másik a kognitivistáké „számítógépe” a késői XX. századból. Sarbin szerint a pszichológiának a mechanizmuson (a gépeken) túl a történetiséggel számot vető kontextualista világhipotézist is figyelembe kell vennie. Hogy mi számít törté-

neti eseménynek vagy cselekvésnek, arra vonatkozóan ismét Pepper igazíthat el: „Történeti eseményen a kontextualista elsődlegesen nem egy múltbeli eseményt ért, ami úgyszólván halott, amit ki kell hantolni, hanem a saját jelenében élő eseményt. Amit rendszerint történelemnek mondunk, vallja a kontextualista, az valójában az események (újra)-meg-jelen-íté-sére (re-present) irányuló próbálkozás, amely megeleveníteni igyekszik őket. A valódi történeti esemény azonban a dinamikus és dramatikus esemény megvalósulása (actuality) jelenében, akkor, amikor *most* zajlik. Nevezhetjük »cselekvésnek« is, ha akarjuk, de ügyeljünk e kifejezés használatára: nem egy önmagában vett, vagy elszigetelten tekintett cselekvést értünk rajta; a történeti esemény egy saját körülményei közt és körülményeivel együtt zajló cselekvés, egy cselekvés a saját kontextusában. [...] Mindezek a cselekvések vagy események bensőleg komplexek, folyamatosan változó mintázatú, egymáshoz kapcsolódó aktivitásokból állanak. Olyanok, mint egy regény vagy dráma cselekményében bekövetkező váratlan események. Szó szerint az élet váratlan eseményei.”²⁷

A fenti értelemben vett történeti esemény a kontextualizmus gyökérmetaforája, amelynek Sarbin szerint pszichológiai artikulációját jelentheti a narratívum fogalma (avagy gyökérmetaforája). Sarbin bevetheti a *narrációs elvet* – „az emberi lények narratív struktúráknak megfelelően gondolkodnak, észlelnek, képzelődnek, és hozzájuk meg morális döntéseiket”²⁸ –, mely könnyen illusztrálható. Idézzük fel például Fritz Heider és Marianne Simmel klasszikus demonstrációját! A vizsgált személyeknek rövid rajzfilmet mutattak be, majd megkérték őket, mondják el, mit láttak. A mozgó geometriai alakzatok megfigyelői nem az alakzatok fizikai mozgásáról számoltak be, hanem egy adott kontextuson belül cselekvő emberi lényekről, egy cselekményen belüli szereplőkről. Egyikük például ezt mondta: „Egy férfi találkozni akart egy lánnyal, és a lány egy másik férfival jelenik meg.”²⁹ Mint Sarbin írja álláspontja összefoglalásaként: „A narratívum az epizódok, cselekedetek és a cselekedetekről adott magyarázatok megszervezésének egyik módja; olyan teljesítmény, amely világi tényeket és fantasztikus teremtményeket hoz össze; magába foglalja az időt és a helyet. A narratívum lehetővé teszi, hogy figyelembe vegyünk mind a cselekedetek indokait, mind az események okait.”³⁰

Dióhéjban ez a narratív pszichológia általános kerete. Miként a diszkurzív pszichológia, a narratív megközelítés is a mentális jelenségek egyre több fajtájára terjeszti ki értelmezéseit. Egy partikuláris pszichológiai jelenségen jól szemügyre vehető, miként működik a narratív megközelítés. Példánk ezúttal is az érzelem lesz.

Az érzelmeket Sarbin „a társas cselekvés egyik összetevőjének”,³¹ a magatartás egyik aspektusának tekinti, összhangban a kontextualizmus alapkategóriáival (változás, újdonság, textúra, minőség, kontextus). Míg a pszichológusok az érzelmeket hagyo-

mányosan „az individuumon belüli történésként” próbálják megragadni, a narratív értelmezés szerint nem tanulmányozhatók izoláltan, kontextusuktól megfosztva, lévén a „társas élet vagy dráma” alkotóelemei.³² Sarbin elemzése az érzelmelek első szociális konstruktivista elképzelésére, James Averill elméletére támaszkodik, aki az érzelmeket „átmeneti szerepeknek” fogta fel.³³ E szerint az érzelmelek drámai szerepjátékoknak, drámai cselekedeteknek, a cselekvők identitásigényét megfogalmazó, retorikailag hangsúlyozott állításoknak tekintendők. Amikor a dühös ember valakinek a viselkedését sérelmesnek véli, felveszi a „dühös” szerepet, lehetőségeihez mérten megbosszulja a sértő cselekedetet, és megpróbálja visszanyerni fenyegetett önbecsülését.

A drámai cselekedetek mibenlétét legjobban talán a dramaturgiai cselekedetekkel való összehasonlítás világíthatja meg. Mindkét cselekvésfajta konstrukciója arra irányul, hogy a cselekvő a hétköznapi élet drámájában másokra befolyást gyakorolhasson. De fontos különbségek is vannak köztük. A dramaturgiai cselekvésben, melyet Erving Goffman oly alaposan elemzett, a cselekvő és a szerző ugyanaz a személy.³⁴ A cselekvő szerepjátszása ilyenkor egy adott identitást jelenít meg (megjeleníti magát, fenntart egy arcot, egy homlokzatot stb.), méghozzá mindenekelőtt stratégiai szándékkal. Ezzel szemben a drámai cselekvő Sarbin értelme-

27 ■ Uo. 232–233. old.

28 ■ Sarbin: *The Narrative... i. m.* 8. old.

29 ■ Fritz Heider, Marianne Simmel: An Experimental Study of Apparent Behavior. *American Journal of Psychology*, 1944. 1. 246–247. old.

30 ■ Sarbin: *The Narrative... i. m.* 9. old.

31 ■ Theodore R. Sarbin: Emotion and Act. Roles and Rhetoric. In: Rom Harré (ed.): *The Social Construction of Emotion*. Basil Blackwell, Oxford, 1986. 85. old.

32 ■ Uo. 85. old.

33 ■ James Averill: A Constructivist View of Emotion. In: Robert Plutchik, Henry Kellerman (eds.): *Emotion. Theory, Research and Experience*. Vol. 1. Academic Press, New York, 1980. 305–341. old.

34 ■ Lásd például: Erving Goffman: The Interaction Order. *American Sociological Review*, 1982. 48. 1–17. old.

35 ■ Sarbin: *Emotion... i. m.* 90. old.

36 ■ Uo. 91. old.

37 ■ Uo. 96. old.

38 ■ Vö. Arthur Still, Alan Costall (eds.): *Against Cognitivism. Alternative Foundations for Cognitive Psychology*. Harvester Wheatsheaf, New York, 1991.; Jerry Fodor: Fodor kalauza a mentális reprezentációkhoz: az intelligens nagynéni segédlete. In: Pléh Csaba (szerk.): *A kognitív tudomány*. Osiris, Bp., 1996. 64–86. old.

39 ■ Vö. David E. Rummehardt, J. L. McClelland (eds.): *Parallel Distributed Processing*. Vol 2. MIT Press, Cambridge, Mass., 1986. 42–47. old.

40 ■ Harré, Gillet: *i. m.* 92. old.

41 ■ Bruner: *i. m.* 1. old.

42 ■ R. Harré: „Berkelyian” Arguments and the Ontology of Cognitive Science. In: D. N. Johnson, C. E. Erneling (eds.): *The Future of the Cognitive Revolution*. Oxford University Press, New York, 1997. 335–353. old., kül. 337. old.

43 ■ Lásd például: Kenneth J. Gergen: *Realities and Relationships. Soundings in Social Construction*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1994.; Uő.: *An Invitation to Social Construction*. SAGE, London, 2000.; Derek Edwards: *Discourse and Cognition*. SAGE, Thousand Oaks, 1997.; John Shotter: Cognition as a Social Practice. In: Johnson, Erneling (eds.): *i. m.* 317–334. old.

zésében nem szerzője a megnyilvánulásnak a kifejezés szokásos értelmében, és nem követ semmiféle transzparens stratégiát: „a drámai forgatókönyvek esetében a szerző identitása nem könnyen rekonstruálható. A drámai forgatókönyvek félig ismert népmesék, tantörténetek, mítoszok, legendák és más történetek mintáit követik. Ezeknek a történeteknek a cselekményeit az emberek semmilyen rendszeres módon nem tanítják vagy tanulják, inkább csak az enkulturáció részeként szívja őket magába az ember. [...] A drámai szerepek tartalma értékelő ítéletek, szándékok és cselekedetek összetételeiből áll, ezeket olykor érzelmeként, illetve szenvedélyként azonosítjuk.”³⁵

Egyértelmű szerző híján az érzelmeket, a szenvedélyek modern örököseit, a cselekvők saját szemszögükből látszólag passzívan élék át. Az olyan drámai szerepek eljátszása, mint a düh, a boldogság vagy a féltékenység, igen sajátos cselekedet. A stratégiai alkalmazás hiánya különíti el az autentikus (drámai, őszinte) érzelmeket más megjelenítésektől. Olyan cselekvési minták ezek, melyek „közvetlenül kapcsolódnak az értékekhez, azokhoz a feltételekhez, amelyek közt a személy identitása szerepet játszik”, s amelyeket „számos szerző érzelmeként, illetve szenvedélyként definiált”. Tehát „a düh, a gyász, a féltékenység stb. szerepei azért játszódhatnak el, hogy a cselekvő saját narratívumát erősítsék; és önmagunk narratívája, miként a többi történet is, egy cselekményhez igazodik”.³⁶ Sarbin így foglalja össze az érzelmekek narratív pszichológiai elemzésére kidolgozott felfogását: „A drámai cselekedetek logikája régóta meglévő kulturális parancsolatokból származik, ezt a logikát a narratív cselekmények tartalmazzák. A cselekmények forrásai közt találhatóak mítoszok, legendák, népmesék, példabeszédek, mondások, érzelmes darabok és persze vallási narratíva is.”³⁷

A diszkurzív és a narratív pszichológiát mint a pszichológiában jelentkező szociális konstruktivizmus két változatát mutattam be. Most a pszichológia szociális konstruktivista irányzatának néhány általánosabb jellegzetességét vizsgálom.

A SZOCIÁLIS KONSTRUKTIVIZMUS ÉS A KOGNITÍV PSZICHOLÓGIA VISZONYA

Mindegyik nyíltan szociális konstruktivista megközelítés bírálja a mentalista kognitív pszichológia főáramát. Elvetik a kognitívizmust, a mentális tulajdonságok és a mentális tartalom formális és dekontextualizált redukcióját (aminek Jerry Fodor az egyik fő képviselője), s proszociális magyarázati stílust vezetnek be.³⁸

A kognitív pszichológián belül jelentkező újabb törekvésekhez, mindenekelőtt a konnekciónizmushoz sokkal barátságosabb a viszonyuk. Figyelmet érdemel az a gyakran elhanyagolt tény, hogy a konnekciónizmus programadó műve többé-kevésbé Vigotszkij, illetve Whorf felfogását eleveníti fel a nyelv és a gondolkodás kapcsolatáról: a tudatot vigotszkijánus módon belsővé tett párbeszédként értelmezi, s

a nyelv gondolkodást meghatározó szerepének whorfianus elgondolását részletezi.³⁹ A konnekciónista szemszögéből nézve a szociális konstruktivista a „külső” struktúrát, avagy az „input” elrendezettségét vizsgálja – azt, ami a neurális hálózatokat a feldolgozáshoz (és a fejlődéshez) megfelelő bemeneti adatokkal látja el. A diszkurzív pszichológia hívei is összebékíthetőnek tartják egymással a szociális konstruktivizmust és a neurális hálózati modellezést, s elismerik, hogy az utóbbi plauzibilis és hasznos paradigma lehet az általuk tanulmányozott jelenségek végrehajtó mechanizmusának feltárására. Érvelésük szerint „plauzibilis az a feltételezés, hogy az agyi hálózatok annak megfelelően strukturálódnak, ahogy a »bemutatott információs minták« a diszkurzív kontextusban megjelennek”.⁴⁰

A szociális konstruktivisták viszonya a kognitív pszichológia általános programjához mindazonáltal sokféle lehet. Olykor a „kognitív forradalom” eredeti szándékainak helyreállítóiként lépnek fel. Jerome Bruner *Acts of Meaning* című könyve például így kezdődik: „a (kognitív) forradalom mostanára a létrejöttében szerepet játszó impulzusok tükrében marginális problémák felé fordult. Mi több, technikaivá válása már kikezdi a létrejöttében szerepet játszó eredeti impulzusokat. Ezzel nem azt mondom, hogy megbukott: távolról sem, a kognitív tudományok minden bizonnyal a vezető részványek közt a helye az akadémiai tőzsdén. Inkább a sikere téríthette el, mert e siker technológiai virtuozitása sokba kerül. Néhány bírálója, talán nem épp udvariasan, úgy véli, hogy az új kognitív tudomány, a forradalom gyermeke, azon az áron érte el technikai sikereit, hogy éppen csak a lélek fogalmát áldozta fel, noha eredetileg arra törekedett, hogy újra bevezesse a pszichológiába. Mindennek a következménye az, hogy a pszichológia nagy részét elidegenítette a többi humán tudománytól és a művészetektől.”⁴¹

Más szociális konstruktivisták, például Harré, a „második kognitív forradalom” hívének vallják magukat. Szerintük a jelentés, az intencionális cselekvés és a konvenció igényel alapos elemzést, s nem az információfeldolgozás. Ők a diszkurzív pszichológiát tekintik az igazi kognitív pszichológiának.⁴²

A radikálisabb szerzők szerint a szociális konstruktivizmus egy alapvetően új pszichológiai paradigma megalapozására és részletes kidolgozására törekszik.⁴³ Ezen álláspont egy viszonylag újabb megfogalmazását Derek Edwardstól idézem: „Megvizsgáljuk, kétségbe vonjuk és visszajára fordítjuk azt az alapvető kognitivistá álláspontot, hogy az előzetesen adott külső világból kell kiindulnunk, melyet ezután észlelünk és feldolgozunk, és végül szavakba foglalunk [...] a »lelki« kategóriákat és funkciókat a diszkurzív kategóriáivá alakítjuk át. Ezek a kategóriák a beszéd és a szövegek által elvégzett feladathoz rendelve kerülnek bevezetésre és alkalmazásra.”⁴⁴

Akár evolúciós, akár revolúciós megfogalmazással élnek a fent röviden bemutatott, s egyetlen „para-

digmában” csak szelíd erőszakkal összefogható szemléletmódok, központi metaforájuk már nem egy ember alkotta tárgy, a komputer. A szociális konstruktivisták a gép helyett egy emberi tevékenységtípust, az egymás és önmagunk megértésére használatos diszkurzust, illetve narratívumot tekintik központi, ha tetszik, gyökérmetaforának.

SZOCIALIZÁLT EPISZTEMOLOGIA ÉS DISZKURZÍV ONTOLÓGIA

Érdeemes lenne részletesen feldolgozni, milyen – pszichológián belüli és kívüli – fogalmi és történeti fejlemények vezettek ahhoz, hogy a lélek konceptualizációjában meginduljon a számítógép (mint az akadémikus pszichológia domináns heurisztikus metaforája) alternatíváinak keresése, s hogyan eredményezték a diszkurzust, illetve a narratívum előtérbe kerülését. Itt csupán néhány lehetséges tényezőre utalok.

A bekövetkezett változásokat előmozdító pszichológián belüli tényezőkről rendelkezésünkre áll egy meglehetősen aktív „résztevő megfigyelő” elemzése. A már többször hivatkozott Bruner szerint – aki jelentős szerepet játszott a ma tradicionális kognitív pszichológiaként emlegetett megközelítési mód kialakításában, de napjainkra narrativista álláspontot képvisel – a kognitív pszichológiát kialakító impulzus eltorzult, amikor „a hangsúly a »jelentésről« fokozatosan áttolódott az »információra«, a jelentés *konstrukciójáról* az információ *feldolgozására*”.⁴⁵ Ebben technológiai fejlemények is közrejátszottak, amelyekre az „információs forradalom” címkéjével szokás hivatkozni. A pszichológiai elméletalkotásban „a komputáció vált a lélek modelljévé, és a jelentés fogalmának helyét a komputálhatóság fogalma foglalta el”.⁴⁶ A pszichológusok a „jó öreg mentális állapotokat”⁴⁷ a komputálhatóság szemüvegén át nézik, vagy egyenesen úgy, mint amiket ki kell zárni a pszichológiából. Eközben az ember cselekvő mivoltát elhanyagolják. Pedig Bruner szerint a pszichológia fő kérdése továbbra is az, „miként alakítsuk ki a lélek tudományát a jelentés fogalma mentén, a jelentést a közösségen belül megalkotó és kialakuló (negotiated) folyamatok alapján”.⁴⁸ A komputáció helyébe a kultúra és a narratívum fogalmának kell kerülnie a pszichológiában.

A pszichológián kívüli tényezők közül a „korszellem” meghatározó részeként – közvetve, s olykor esetleg közvetlenül is – fontos szerephez jutott a diszkurzust, illetve a narratívum terminusának újabb keletű használata abban, hogy a pszichológusok egy részének figyelme a narratívum, illetve a diszkurzust felé fordult.

Wilfrid Sellars már a XX. század derekán a tudományos és a hétköznapi gondolkodásmód (saját terminológiájában: „manifest image” és „scientific image”) egységes diszkurzustörténet tárgyalását tartotta a filozófia egyik legégetőbb feladatának.⁴⁹ Foucault szerint a szellemtörténeti periódusokat

egy-egy többé-kevésbé egységes diszkurzust tartja össze.⁵⁰ Közismert, hogy a pragmatikai diszkurzust-elemzés egyik pillérét alkotó beszédaktus-elmélet alapvető Habermas társadalomelméletében is.⁵¹ Bár eltérő módon, de a művészetfilozófus Danto, a posztmodern Lyotard, a neopragmatista Rorty, a történelemteoretikus White és az antropológus Geertz egyaránt meghatározó jelentőséget tulajdonít a nyelvhasználatnak az értelmezésben.⁵² A felsorolást könnyedén folytatni lehetne, de talán nem szükséges: az előttünk villogó számítógép mellett és azon túl is részben ezeknek a gondolkodóknak az elképzelései alakítják napjaink intellektuális közegét, s ettől a pszichológusok sem függetleníthetik magukat.

Minden bizonnyal nehéz, talán nem is lehet az említett gondolkodókat közös nevezőre hozni elképzeléseik részleteit illetően. Valami mégis közös bennük, mégpedig a társas orientációjú episztemológia igénye. Amennyire fontos volt egykor a *naturalizált episztemológia* a hagyományos kognitív pszichológia lehorgonyzásában⁵³ és filozófiai legitimálásában, épp annyira jelentős a második kognitív forradalom hívei számára az, amit a naturalizált episztemológia min-

44 ■ Edwards: *i. m.* 19. old.

45 ■ Bruner: *i. m.* 4. old.

46 ■ *Uo.* 6. old.

47 ■ *Uo.* 8. old.

48 ■ *Uo.* 11. old.

49 ■ Wilfrid Sellars: *Science, Perception and Reality*. Humanities Press, New York, 1963. 171. old.

50 ■ Például Michel Foucault: *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Penguin, Harmondsworth, 1985.; magyarul: *Felügyelet és büntetés. A börtön születése*. Gondolat, Bp., 1990.

51 ■ Jürgen Habermas: *Mi az egyetemes pragmatika?* In: Pléh Csaba, Siklaci István, Terestyényi Tamás (szerk.): *Nyelv, cselekvés, kommunikáció*. I. Tankönyvkiadó, Bp., 1988. 251–291. old.

52 ■ Arthur C. Danto: *A közhely színévaltozása – Művészetfilozófia*. Enciklopédia, Bp., 1996.; Richard Rorty: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Jelenkor, Pécs, 1994.; Hayden White: *A történelem terhe*. Osiris, Bp., 1997.; Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*. Basic Book, New York, 1973.

53 ■ Willard V. O. Quine: *Ontological Reality and Other Essays*. Columbia University Press, New York, 1969.; Vö. Kiss Szabolcs: *Az „elmélet” elmélet és a szimulációs megközelítés szerepe a gyermek tudatelméletének magyarázatában. Pszichológia*, (16) 1996. 383–396. old.

54 ■ Ludwig Wittgenstein: *A bizonyosságról*. Európa, Bp., 1989.

55 ■ Antonio R. Damasio: *Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy*. AduPrint, Bp., 1996.

56 ■ Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága*. I–II. Atlantisz, Bp., 1998.; M. Merleau-Ponty: *Phenomenology of Perception*. Routledge, London, 1962/1995.

57 ■ Vö. Fehér Márta: *Naturalizált versus szocializált episztemológia – A tudományos metodológiák szociológiai értelmezéséről. Filozófiai Figyelő*, 1985. 3. szám, 9–22. old.; Bodor Péter: *More than meets the ear. British Journal of Psychology*, 2001. 92. 403–409. old.

58 ■ *Uo.*

59 ■ *Uo.*

60 ■ Vö. Bodor Péter: *A szeg és a fej – a Searle-féle beszédaktus-elmélet pszichológiai szempontból*. In: Iványi Erika, Solymosi Zsuzsa (szerk.): *Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára*. ELTE Szociológiai Intézet, Bp., 2000. 42–59. old.

61 ■ Paul M. Churchland: *The Engine of Reason, the Seat of the Soul*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1995.; Stephen P. Stich: *From Folk Psychology to Cognitive Science. The Case Against Belief*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1983.

tájára és alternatívájaként *szocializált episztemológiá*-nak lehetne elnevezni.

A szocializált episztemológia Wittgensteint követi, aki *A bizonyosságról*⁵⁴ vizsgálódásaiban a megértés alapjait a közös, kulturálisan kialakult előfeltételekben, s nem a pusztán biológiai hajlamokban keresi. Ez az episztemológia az elmefilozófián belül a mentális jelenségek externalista értelmezésének a híve. A szocializált episztemológia *Descartes tévedését*⁵⁵ nem lélek és test (ontológiai) szétválasztásában, hanem az egyik léleknek vagy elmének a többitől való elválasztásában látja. Komolyan veszi Husserlnek *Az európai tudományok válságáról* adott diagnózisát, és méltányolja, hogy Merleau-Ponty egyetlen koherens keretben kísérli meg tárgyalni a testet, a lelket és a másikat.⁵⁶ A vonatkozó filozófiai elemzések és a releváns tudásszociológiai munkák felvonultatása és részletezése, azaz egy szocializált episztemológiai doktrína kifejtése⁵⁷ nélkül csupán érzékeltethetem a szociális konstruktivista pszichológia számára releváns értelmezési horizontot, a szocializált episztemológia irányultságát.

A szociális konstruktivista törekvések közös jellemzője a szocializált episztemológia igénye, s ez az igény természetes módon kiegészíthető egy ontológiai vázlattal is, melynek előfeltevéseit Harré és Gillett a következő összehasonlító táblázatba rendezve mutatja be:

Ontológiák	Lokalizációs rendszerek	Entitások	Relációk
Newtoniánus	Tér és idő	Dolgok és események	Kauzalitás
Diszkurzív	Az emberek csoportozatai és beszéd szekvenciák	Beszédaktusok	Szabályok és történetfonalak

(Harré és Gillett: *i. m.* 29. old.)

Az ontológia egymáshoz kapcsolódó, gyakran implicit feltevések rendszerének tekinthető. Egy-egy ilyen feltevérendszer arra vonatkozik, hogy valamely területen, esetünkben a pszichológia tudományos tanulmányozásának területén, melyek az alapvető létezők. Harré és Gillett a diszkurzív pszichológia általuk olykor „vigotszkijánusnak” nevezett ontológiáját a mechanisztikus newtoniánus ontológiával összevetve fejti ki, lévén ez utóbbi – szerintük – mindmáig a pszichológiai elméletalkotás nagyobbik részének alapja. Egy „ontológia” egy lokalizációs rendszerből, a benne fellelhető lehetséges entitásokból, illetve azok viszonyaiból áll. Az entitások más entitásokkal meghatározott módon léphetnek „relációkba”, s az entitások és relációk összessége alkot egy világot.

A newtoni ontológia lokalizációs rendszerét az idő és a tér konvencionálisan rögzített, következképp

többé-kevésbé könnyen mérhető dimenziói alkotják. A newtoni lokalizációs rendszernek a vigotszkijánus ontológián belül hozzávetőlegesen az felel meg, amit Harré és Gillett emberek csoportozatainak (arrays of people) és beszéd szekvenciáknak nevez. A diszkurzív ontológiában nem az a fő kérdés, hogy valami hol van, hanem hogy kicsoda egy személy mások viszonylatában. Az individuumok egyfajta „emberteret képeznek, [...] térbeli pontokra emlékeztetnek, melyeket a személyközi, társas és politikai keretek definiálnak”.⁵⁸ Ugyanakkor „néhány megnyilatkozási szekvencia” a sztenderdizált idővel analóg módon „azon alapvető ritmus szerepét láthatja el, melynek más beszédaktusok megfeleltethetők”.⁵⁹ A szekvenciák tehát, jóllehet nagymértékben függetlenek a klasszikus időfelfogástól, megfeleltethetők neki.

A diszkurzív világ emberteretben és megnyilatkozási szekvenciaidejében elhelyezkedő entitások beszédaktusok, nem pedig dolgok és események. Továbbá, miként a mechanisztikus ontológiában a kauzalitás jelenti az egyik dolog másikkal való kapcsolatba lépésének legfőbb módját, a diszkurzív világában a szabályok és a történetfonalak játsszák az ezzel analóg szerepet. Ami egyebek közt azt jelenti, hogy egy beszédaktus nem annyira oka egy másik megnyilatkozásnak vagy cselekedetnek, hanem helyénvalóvá vagy nem helyénvalóvá, vagyis normatív módon magyarázhatóvá (accountable) teszi azt.⁶⁰ Amennyiben valaki beszédaktust hajt végre, például ígér valamit, az ígélet teljesítését nem okozza az ígélet, inkább indoka az elkövetkező cselekedeteknek – például az ígélet betartásának. Azaz, az ígéletek betartását normatív módon előnyben részesítjük megszegésükhöz képest. Erről árulkodik, hogy ha nem tartjuk be ígéreteinket, arra időnként magyarázatot kell adnunk.

Egyesekben az a benyomás keletkezhet, hogy a szociális konstruktivizmus következtében a tudományos pszichológiát saját tárgya, a mentális folyamatok elvesztése fenyegeti. Pedig az, hogy a pszichológus átlép a társas szférába, nem szükségképpen jelent ontológiai állásfoglalást mindenféle mentálissal szemben. Léteznek ugyan társas vagy társadalmi eliminativista nézetek, amelyet például olvasatomban Kenneth Gergen vagy John Shotter képvisel, mint ahogy a pszichológia „főáramán” belül is van fiziológiai és behaviorista eliminativizmus – például Paul Churchland és Stephen Stich nézeteiben.⁶¹ A pszichológiának a társas szférára irányuló tájékozódása azonban csupán azt feltételezi, hogy a mentális nem ontológiailag elkülönült kategória, s nem alkot szuverén világot. Ez viszont aligha vezethető forradalmi elgondolásnak, s aligha vezet a pszichológia felszámolásához. Ha jól meggondoljuk, éppen ez a feltételezés volt a tudományos pszichológia szellemi atyjának tartott Wundt *Népléktanának* kiindulópontja is. Wundt a magasabb rendű lelki működéseket termékeikből, azaz olyan kulturális objektívációkból kiindulva értelmezte, mint amilyen a nyelv és a mítosz – s meglehet, hogy a diszkurzív és a narratívum ezek mai változatai.

A SZOCIÁLIS KONSTRUKTIVIZMUS HATÁRAINAK KITÁGÍTÁSA

Ha a szociális konstruktivizmust általánosan a pszichológiai jelenségek áthelyezése jellemzi az individuálisból a társasba, akkor további pszichológiai törekvések is ide sorolhatók. A társas folyamatoknak és produktumaiknak az egyéni lelket alakító szerepét nem kizárólag az „erős” értelemben vett, újabb keletű szociális konstruktivista megközelítések veszik figyelembe. A beszéd vagy a diszkurzus, a beszédműfajok és a kanonikus narratíva, a nyelv mint társas-társadalmi intézmény vagy a szociális reprezentációk elsődleges rendszere, az írás mint nagy hatású mnemotechnikai eszköz és kommunikációs technológia, szimbolikus környezetünk, az általunk lakott szemiotikai rendszer, az életünket és halálunkat keretező vallások mind valamilyen viszonyulás egy aligha definiálható valósághoz, melyet olyan pretudományos fogalmakkal illetünk, mint amilyen a társas vagy a kulturális. Következésképp az olyan, egymástól sok szempontból különböző pszichológiai megközelítések, mint a kulturális vagy szociokulturális pszichológia különféle változatai, a szociális reprezentációk elmélete vagy a dialogikus pszichológia, a kifejezés „gyenge” értelemben ugyancsak szociális konstruktivista módon tekintenek a pszichológiai jelenségekre.

A szociális konstruktivizmus tágabb kontextusát jelezve a jelenkori pszichológiában, röviden megemlítem társas tudományos „konstrukciójának” néhány további változatát. Az interszubjektivitás problémája kulcsszerepet játszik a kogníció, kommunikáció és az én működésének dialogikus pszichológiai értelmezésében.⁶² A kulturális pszichológusok – mint Ernest Boesch, James Wertsch vagy Jaan Valsiner – központi szerepet tulajdonítanak a lélek kialakulásában és működésében a szimbolikus rendszereknek, a közvetítő eszközöknek vagy a szemiotikai közvetítéseknek.⁶³ A szociális reprezentációk elmélete, ami a szociológiai szociálpszichológia egyik vezető paradigmája, esetleg összeegyeztethető a narratív pszichológiával.⁶⁴ A kulturális pszichológia és a szociális reprezentációk elmélete mindazonáltal olyan viszonylag kevésbé tűnékeny objektivációk pszichológiai létrehozására és hatásaira koncentrál, mint például a tér és a tárgyak,⁶⁵ a közvetítő eszközök struktúrája⁶⁶ vagy a családi kapcsolatok.⁶⁷ Ahol a vizsgálódás tárgya és az elemzés egysége a szóbeliséghez közeli, nevezetesen a diszkurzív és a narratív pszichológiában, ott az alkudozásra, a jelentés éppen zajló interakcióban történő kiemelkedésére-kialakulására irányul a figyelem. A kulturális pszichológia és a szociális reprezentációk elmélete nézőpontjából kézenfekvőbb téma a mentális folyamatok és termékeik kulturális változatossága, az őket kialakító és befolyásoló társas és történeti erők, vagy az olyan tartósabb pszichológiai események, amilyen például a fejlődés rekonstrukciója vagy a személyes mibenléte.⁶⁸ Ennek megfe-

lőően a konstruktivista pszichológia ezen utóbbi típusait némileg módosítani kell az implikált ontológiában is. A beszédaktusokon és a narratív konvenciókon túl a pszichológusoknak további szociális és kulturális objektumokkal és elrendeződésekkel is számot kell vetniük. Ezek lehetnek „objektumok” is, a test díszítéseitől a könyveken át a katedrálisokig, és „elrendeződések” is, a családoktól a börtönökig, az államoktól a nemzetekig.

A tág értelemben vett szociális konstruktivizmus a kezdetektől jelen van a pszichológiában. A kezdetektől él az az elképzelés, hogy a lélek alakulása és működése legalább részben társas tényezőkkel magyarázható – e tényezők eredhetnek a közvetlen interakcióból, de lehetnek kevésbé tranzienis kulturális és történeti adottságok is. Kezdve a már megidézett Wundttal, s folytatva Dilthey, Mead, Bartlett, Halbwachs, Vygotszkij mindmáig meghatározó munkáival, a pszichológia történetében ismételtelen felbukkannak efféle elképzelések. A fent bemutatott, a kifejezés „erős” értelmében véve szociális konstrukcionista éppúgy, mint a kulturális pszichológiai, a szociális reprezentációkra koncentrááló vagy a dialogikus megközelítések gyakran hivatkoznak is ezen történeti elődökre.

Nem mintha a különféle társas orientáltságú pszichológiákat és a pszichológiatörténet egyes emblematikus szerzőinek elképzeléseit mindenképpen a szociális konstruktivizmus rubrikájába kellene sorolnunk. Nem a terminológia számít, hanem az, hogy az egymással olykor vitázó újabb pszichológiai irányzatok, a pszichológia történetéből ismert elképzelések, valamint a „erős” értelemben vett szociális konstruktivisták elgondolásai sok szempontból összetartoznak. Ez a felismerés viszont hozzájárulhat ahhoz, hogy se a pszichológia, se a tárgya ne legyen pusztán a pszichológusok belügye.⁶⁹ □

62 ■ Ragnar Rommetveit: Outlines of a Dialogically Based Social-Cognitive Approach to Human Cognition and Communication. In: Astri Heen Wold (ed.): *The Dialogical Alternative. Towards a Theory of Language and Mind*. Scandinavian University Press, Oslo, 1992. 19–44. old.; Hubert J. M. Hermans: Opposites in a Dialogical Self: Constructs as Characters. *Journal of Constructivist Psychology*, 9 (1996) 1–26. old.

63 ■ Ernest E. Boesch: *Symbolic Action Theory and Cultural Psychology*. Springer, Berlin, 1991.; J. V. Wertsch: The Need for Action in Sociocultural Research. In: J. V. Wertsch, P. del Rio, A. Alvarez (eds.): *Sociocultural Studies of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995. 56–74. old.; J. Valsiner: *Culture and Human Development*. SAGE, London, 2000.

64 ■ Robert M. Farr: From Collective to Social Representations. *Aller et Retour. Culture and Psychology*, 1998. 4. 3. szám, 275–296. old.; János László: Narrative Organisation of Social Representation. *Papers on Social Representation*, 1997. 2. szám, 155–172. old.

65 ■ Boesch: *i. m.*

66 ■ Wertsch: *i. m.*

67 ■ Valsiner: *i. m.*

68 ■ Michael Cole: Context, Modularity, and the Cultural Constitution of Development. In: Lucien T. Winegar, Jaan Valsiner (eds.): *Children's Development within Social Context*. Vol. 2. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 1992. 5–30. old.; Serge Moscovici: Social Consciousness and Its History. *Culture and Psychology*, 1998. 3. szám, 411–429. old.

69 ■ A szerző az NKFP 5/118 számú pályázat támogatásában részesült.